

В. Л. Скуратівський

Культурна революція

КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ – радикальні перетворення інтелектуально-ідеологічної сфери модерних *суспільств* у поєднанні з розбудовою та діяльністю інститутів, що здійснюють такі зміни. Термін «К. р.» виник у перший період порев. рад. будівництва у зв'язку з намаганнями витворити ідеологічно супровідні йому, підкреслено нові культурні (освітні, худож.-естет., заг.-гуманітарні) моделі та відразу ввести їх у сусп. обіг здебільшого примус. чином. За корот. час планували докорінно перебудувати попередню передрев. суспільно-ідеол. надбудову, усунути «як реакційні» її світоглядно-гуманітарні надбання та сусп. інститути. Рад. К. р. розпочалася наприкінці воєн. дій 1918–20 і тривала до серед. 1930-х рр., коли влада оголосила про її нібито успішне завершення. Для здійснення К. р. від 1918 впроваджували план монум. пропаганди, створили систему парт.-держ. керівництва культур. життям, зокрема агітац.-пропагандист. відділ ЦК РКП(б) ([Агітпроп](#)); ліквідували свободу друку, націоналізували [видавничу справу](#), [кіноіндустрію](#), [театри](#), [музеї](#); організовували [агітбригади](#) та [агіттеатри](#), знімали [агітфільми](#). Для пропаганди рев. ідей та нової ідеології ефективно використовували політ. плакати (див. [Агітплакат](#)), вироби декор.-ужитк. мистецтва, зокрема гончарні (див. [Агітпорцеляна](#)), у створенні яких брали участь відомі художники, поети. Значну увагу приділяли [культури масовій](#). Комуніст. пропаганда та агітація передбачали організацію у пром. центрах, на підприємствах профспілк. культвідділів та культурно-просвітн. комісій, б-к, клубів, пролетар. університетів, «червоних куточків» тощо. У 1920-і рр. діяли марксист. гуртки трьох рівнів, де слухачів знайомили з цілями соц. революції; виник культ Леніна, що у 1930-х рр. зміцнився й доповнився культом Сталіна (див. [Культ особи](#)). Важливими аспектами К. р. стали атеїст. пропаганда та впровадження матеріаліст. світорозуміння замість релігійного. Засн. низку період. видань, зокрема ж. «[Агітатор](#)», «[Безвірник](#)», г. «Атеїст», «Безбожник», «Войовничий безвірник», «Пролетарська правда». Декретом «Про відділення церкви від держави і школи від церкви» (1918) розпочато руйнування селян. патріарх. культури. На 2-му з'їзді безбожників (1929) вирішили відкрити антиреліг. відділ. при ВНЗах. 1932 виник Союз войовничих безбожників (5,5 млн осіб). Для дітей, які намагалися дотримуватися родин. реліг. традицій, у навч. закладах створювали нестерпні умови. В освіті запроваджували клас. принцип. У рамках втілення політики К. р. школа забезпечувала ідей., організац. вихов. вплив *пролетаріату* на напівпролетар. і непролетар. верстви.

Суттєву роль відводили створенню дит. (див. [Жовтенята](#), *Піонерський рух*) та юнац. (див. [Комсомол](#)) організацій. К. р. була цілковитим одержавленням усіх ділянок культур. сфери, що здійснювали на основі абсолют. монополії панів. [ідеології](#) (гранично вульгаризов. максимуму). Довкола його догмату і було організовано структуру К. р.: освіта всіх рівнів, видавн. справа, ЗМІ, видовищні мистецтва ([екранні мистецтва](#), [естрада](#)), мас. дійства тощо. У заг.-держ. масштабах проводили [ліквідацію неписьменності](#), створювали *робітничі факультети*; викладання історії у школах і ВНЗх замінили вивченням суспільствознавства, вводили обов'язк. вивчення істор. матеріалізму, історії пролетар. революції, історії партії, основ ленінізму; під знаком «демократ. постулатів влади» (А. Сахаров) стрімко розширювали початк., середню (зокрема спец.) і вищу освіти, доповнюючи радіо- та кінофікацією країни та колосал. накладами газет, журналів і книжок. Будували будинки-комуни та фабрики-кухні, вводили колективні форми суспільно-корис. безоплат. праці (*суботники*, *недільники*). Для юнацтва створювали різноманітні гуртки при Будинках піонерів та навч. закладах. Широко впроваджували *художню самодіяльність*. Фіз. культуру і спорт розглядали не тільки як фіз. оздоровлення та військ. підготовку молоді, а також як засіб згуртування робітн. і селян. мас навколо парт., рад. чи профес. організацій. Формували систему військ.-патріот. виховання. Однак ці позитивні риси процесу, що вели до вседоступності культури, входження в її цінності все більших люд. мас, драматично поєднувалися з очевид. цінніс. зниженням культур. продукції, зумовленим обов'язк. наявністю догмату, повною відсутністю в суспільстві інтелектуал. свободи, *плюралізму*, нескінчен. *фальсифікацією*, а то й прямою поліц.-цензур. забороною багатьох явищ культур. минулого. Те зниження було також зумовлене на рівні держ. політики [дискримінацією](#) поперед. генерацій [інтелігенції](#), сформов. у дорев. умовах, просуванням на їхнє місце нових генерацій, часто некваліфікованих. Згадані об'єктивно позитивні ефекти рад. культур. будівництва знецінювалися поразками і навіть катастрофами: невдовзі всевладдя догмату дійшло до мас. терору, однаково нещадного до діячів передрев. і порев. походження. Наприкінці 1920–30-х рр. процес «витіснення» бурж. спеціалістів прискорили. У ході організов. політ. процесів переслідуванню та репресіям піддано учених-гуманітаріїв («Академ. справа», «[Дело славистов](#)», «*Спілка визволення України*»), представників переважно старої тех. інтелігенції (*Шахтинський процес 1928*, «*Промпартії Справа*»). Більшість розстріляно чи ув'язнено; від 1929 частина з них займалася наук. дослідж. в Особливих тех. бюро НКВС. Під час К. р. у літературі та мистецтві розвивалася «нова» культура, зокрема *Пролеткульт*. Ідея тотал. перероблення суспільства, соц.-політ. експеримент більшовиків знайшли відображення серед представників та ідеологів *футуризму* та ін. напрямів [авангардизму](#). Виникли Асоц. художників рев. Росії, «[Асоціація комункульту](#)», [Асоціація революційного мистецтва України](#), [Асоціація художників Червоної України](#), [Асоціація пролетарських музикантів України](#), [Асоціація революційних композиторів України](#) тощо. 1932 численні літ.-художні об'єдн., що представляли різноманітні течії та напрями в мистецтві, розпущено; натомість створ. галуз.

творчі спілки на єдиній ідеол. основі; провідним худож. методом став *соцреалізм*. Рад. читачів і глядачів позбавлено доступу до творчості «реакціонерів», серед яких було чимало видат. діячів культури, репресов. авторів та митців, які вимушено емігрували. В Україні характер К. р. позначений особливим драматизмом і частково збігається з *українізацією*, *коренізацією*, т. зв. червоним Відродженням. Культурна розбудова у підрад. Україні, що продовжила розпочату УНР і Гетьманатом П. Скоропадського *українізацію*, нібито об'єдналася з власне К. р. Але на зламі 1920–30-х рр. нац. складова останньої зазнала вже не просто утисків, а й нещад. руйнувань, що у зв'язку з тодіш. крахом кадрів та інститутів К. р. означало її фактич. кінець. Кремлів. централізм з його донедавна інтернаціоналіст. риторикою і фразеологією остаточно перейшов до рос.-шовініст. стратегії, що означало перетворення певних досягнень К. р. на знаряддя сталін. *тоталітаризму* не лише в підрад. Україні, а на всьому рад. просторі. Схожу інволюцію пережили згодом К. р. у всіх новоутворених комуніст. країнах світу: корінна переміна поперед. культур. моделей також супроводжувалася там спочатку ніби певною демократизацією культур. ситуації – у напрямі згаданого усунення у ній неписьменності, появи знач. тиражів текстів (а особливо лоял. до режиму, потрібних йому), у вигляді доступності шкіл. та всієї ін. освіти. Але потім обов'язково, особливо на пізніх етапах К. р., закінчувалася «поневоленням розуму» (Ч. Мілош), абсолют. пануванням догмату, продукуванням культур. примітивів і поліц.-адм. деспотизмом тоталітар. держави. Скажімо, комуніст. Куба на поч. 1960-х рр. першою в Лат. Америці швидко подолала неписьменність, але віддала «соц. культуру» на поталу нещад. цензури. Особливий характер мала К. р. у Китаї, тотально спрямов. проти традиц. китай. культури, проти всіх «немарксист.-ленін.» культур. зразків. К. р. рад. типу безоглядно фальсифікувала культуру минулого у своїх цілях. Саме у роки тих «революцій» непоправ. шкоди зазнало безліч перспектив., багатообіцяючих напрямів автентич. худож. і наук. авангарду світ. культури. Можна скласти реєстр поразок культури у розпалі К. р. – від справж., непідроб. наук. і наук.-тех. до мист. революцій. Проте у режимі мовно-психол. гіпнозу, викликаного очевид. інтенсивністю тоталітар. К. р., сучасна цивілізація присвоює схожу назву мас. і взагалі напруж. процесам, напр., революція у моді, сексуал., молодіжна, наук.-тех. революції. Ці поняття є мовними відголосками тоталітар. К. р., які змінили історію 20 ст.

Рекомендована література

1. Культурная революция в СССР (1917–1965 гг.). Москва, 1967;
2. Арнольд А. И. Социализм и культурная революция (Некоторые философ. проблемы культур. революции). Москва, 1967;
3. КПСС во главе культурной революции в СССР. Москва, 1972;
4. Аймермахер К. Политика и культура при Ленине и Сталине. 1917–1932. Москва, 1998;
5. Плаггенборг Ш. Революция и культура: Культур. ориентиры в период между Октябр. революцией и эпохой сталинизма. С.-Петербург, 2000;

6. Дзюба І. М. Україна–Росія: протистояння чи діалог культур? (Україна–Росія: концептуал. основи гуманітар. відносин). К., 2001;
7. Його ж. Микола Хвильовий: «азіят. ренессанс» і «психол. Європа». К., 2005.

Бібліографічний опис:

Культурна революція / В. Л. Скуратівський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-51478>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).